

LJUBO BOBAN

Memorandum Terencea Shonea o vanjskoj politici Jugoslavije na početku drugoga svjetskog rata

Stojadinovićev pad u veljači 1939. izazvao je u Berlinu i Rimu uznemirenost i naglašene sumnje u daljnje držanje Jugoslavije prema osovinskim zemljama. Svojom politikom Stojadinović je stvorio siguran kredit u Berlinu i Rimu gdje se smatralo da on svojom i vanjskom i unutrašnjom politikom najbolje zadovoljava ciljeve koje je Osovina u to vrijeme imala prema Jugoslaviji i širem balkanskom prostoru. Cvetkovićevoj vladi i knezu Pavlu bilo je važno da u Rimu i Berlinu stvore uvjerljiv dojam da su razlozi Stojadinovićeve udaljavanja s vlasti isključivo unutrašnjopolitički i da se politika prema Osovini ni u čemu neće mijenjati. Nastojanja kneza Pavla, predsjednika vlade D. Cvetkovića i novog ministra vanjskih poslova Aleksandra Cincar-Markovića primljena su u početku s naglašenim rezervama, ali im je ipak nakon izvjesnog vremena uspjelo uspostaviti smireniju atmosferu u odnosima osovinskih sila prema Jugoslaviji. Nepovjerenje, međutim, nije bilo posve uklonjeno i osovinske zemlje će svoju politiku prema Jugoslaviji neprekidno preispitivati, tražeći dokaze njene naklonosti.

Ublaživši prvotno nepovjerenje nakon Stojadinovićeve pada, Berlin i Rim ubrzo su se složili u gledištu da je u interesu Osovine očuvanje Jugoslavije, njenog integriteta i unutrašnje stabilnosti. Takva generalna orijentacija prihvaćena je, međutim, samo i jedino pod uvjetom da Jugoslavija vodi vanjsku politiku koja će odgovarati interesima Njemačke i Italije. Jugoslavija se tako našla u otvorenoj dilemi: potčinjavati se osovinskim silama i zauzvrat imati njihovu naklonost i podršku u očuvanju integriteta ili se odupirati pritisku Osovine i suočiti se s njenom politikom otvorenog pritiska i dezintegracije.

Da bi postigle svoje ciljeve prema Jugoslaviji, Njemačka i Italija služile su se različitim oblicima pritiska i ucjenjivanja. Gotovo neprestano vršen je pritisak da Jugoslavija napusti Društvo naroda ili da pristupi paktu protiv Kominterne, kako bi time pružila vidljiv znak svoje naklonosti Osovini. Od Jugoslavije je traženo da se distancira od Balkanskog pakta i posebno od Turske, koja je pokazivala vidljive znakove naklonosti prema V. Britaniji i Francuskoj,¹ Rim i Berlin nastojali su poboljšati atmosferu u odnosima između Jugoslavije s jedne strane te Bugarske i Mađarske s druge. Ujedno, te su im dvije zemlje služile

¹ Balkanski pakt (Balkanska antanta) potpisale su u veljači 1934. Rumunjska, Jugoslavija, Grčka i Turska. Zemlje potpisnice obavezale su se da će zajednički braniti unutrašnje balkanske granice i usklađivati vanjsku politiku. Pakt je u prvom redu bio usmjeren protiv bugarske revizionističke politike.

kao povoljan oslonac u politici prijetnje i ucjenjivanja Jugoslavije, ukoliko se ne bude ponašala u skladu s intencijama osovinske politike. Držanje Rima i Berlina prema separatističkim snagama u zemlji i u emigraciji usklađivano je prema tome koliko su imali povjerenja prema Jugoslaviji: davana su obećanja o uskraćivanju podrške separatistima ako se Jugoslavija jasno opredijeli za Osovinu, odnosno, prikriveno ili otvoreno, davano je do znanja da bi separatističke snage bile podržane u njihovoj politici dezintegracije Jugoslavije, ako Osovina ne bi bila zadovoljna s njenom vanjskom politikom.

Uza sve rezerve koje su Rim i Berlin imali prema Jugoslaviji, njihova je procjena u ljeto 1939. bila da će ona, u slučaju rata, voditi neutralnu politiku s jasnim znakovima lojalnosti, ekonomske otvorenosti i blagonaklonosti prema Osovini, izbjegavajući da ulazi u bilo kakve kombinacije koje bi bile uperene protiv Njemačke i Italije. Takva bi politika u tim okolnostima sasvim zadovoljavala Berlin i Rim.

Nakon razbijanja Čehoslovačke u ožujku 1939. V. Britanija i Francuska nedvojbeno su shvatile da sukob s Njemačkom i Italijom neće biti moguće izbjeći politikom ustupaka i da će se takva politika pretvoriti u njihovu kapitulaciju pred osovinskim silama. Zato London i Pariz u proljeće 1939. odlučnije pokreću akciju za izolaciju i zaokružavanje Njemačke i Italije. I balkanske zemlje trebalo je da u toj politici dobiju odgovarajuće mjesto. Jasno se, međutim, pokazalo da su se britanska i francuska diplomacija morale zadovoljiti sasvim ograničenim ciljevima. Svjesni da balkanske zemlje ne mogu pridobiti za otvorenu politiku zaokružavanja Njemačke i Italije, London i Pariz zadovoljavali su se time da balkanske zemlje podupiru u njihovom otporu kapitulaciji pred Osovinom. Svjesne da balkanske zemlje ne mogu otvoreno privući na svoju stranu, zapadne su se demokracije morale zadovoljiti time da ih nemaju protiv sebe.

Britanska diplomacija i sama je procjenjivala da je među balkanskim zemljama u odnosu prema osovinskim silama položaj Jugoslavije najdelikatniji i da se njoj zbog toga moraju postavljati i najumjereniji zahtjevi i ciljevi. Vanjska politika Jugoslavije očividno se nije poklapala s ciljevima britanske diplomacije na Balkanu, ali su u Londonu bili svjesni da je politika Jugoslavije diktirana u prvom redu strahom od Njemačke i Italije. I zato je, uza sve rezerve, ta politika primana s dovoljno obazrivosti i razumijevanja. U Londonu se općenito smatralo da će se u slučaju rata Jugoslavija boriti za očuvanje svoje neutralnosti, ali se ujedno izražavala i bojazan da bi pritisak Osovine na Jugoslaviju mogao biti toliki da se njena neutralnost pretvori u naklonost prema Osovini.

Jugoslavija se uoči rata nalazila u situaciji da mora tražiti rješenje između tradicionalne orijentacije prema zapadnim demokracijama i dominantne uloge osovinskih sila u podunavskom i na balkanskom prostoru. U vladajućim krugovima o tome su se javljala različita mišljenja i opredjeljenja. Prevladavalo je ono gledište koje je izlaz tražilo u politici neutralnosti. Takva orijentacija bila je, međutim, izložena neprestanim iskušenjima i pritiscima Osovine. Vladajući su krugovi pokušavali na dva načina uspostaviti protutežu Njemačkoj i Italiji: 1) povezivanjem s onim balkanskim zemljama koje su također naginjale politici neutralnosti i 2) pokušajima iskorištavanja antagonizma između Njemačke i Italije. Politika Rima prema Jugoslaviji bila je uvjetovana u prvom redu ekspanzionističkim ciljevima pa je stoga ona i neposrednije ugrožavala integritet Jugoslavije. Politika Njemačke bila je u to vrijeme diktirana u prvom redu privrednim interesima, pa joj zbog toga primarni cilj nije bila dezintegracija Jugo-

slavije. Vladajući krugovi Jugoslavije zanosili su se time da će privredni interes Njemačke biti dovoljna protuteža talijanskom ekspanzionizmu. I dok je postojala izvjesna mogućnost laviranja Jugoslavije između Njemačke i Italije, sve je više sužavan prostor za njeno laviranje između zapadnih demokracija i Osovine kao cjeline.

Nakon izbijanja rata Jugoslavija je proglasila neutralnost. Vlada je o tome izdala ovo saopćenje:

»Sudbonosni događaji koji se sada odigravaju u svetu nameću Kraljevskoj vladi dužnost da i dalje ostane dosledna politici koju je Jugoslavija odlučno sprovodila za poslednjih pet godina Kraljevskog Namesništva, negujući brižljivo prijateljske odnose sa svim velikim silama, unapređujući postojeće dobre odnose sa svima susedima i ostajući neutralna u sukobima u kojima nisu tangirani njena nezavisnost i njen integritet.

Kraljevska vlada je duboko ubeđena da će tako najbolje i dalje služiti ne samo životnim interesima naroda i države, već da će takvim svojim stavom u mnogome doprineti ponovnom vraćanju smirenja među narodima.

U sprovođenju ove svoje politike Kraljevska vlada računa u ovim teškim vremenima na bezrezervnu podršku celokupnog našeg naroda [...]«. (*Politika*, 5. IX 1939).

Neutralnost Jugoslavije bila je moguća zahvaljujući tome što je Italija ostala izvan ratnog sukoba, što je odustala od planiranog napada na Jugoslaviju. U prvim mjesecima rata Jugoslavija je u osnovi nastavila istu politiku laviranja koja je vođena i u mjesecima koji su prethodili izbijanju rata. Međutim, njen opći položaj prema osovinskim silama sve je više pogoršavan. Zapadne demokracije već dosta dugo nisu mogle biti pouzdan oslonac u protuteži Njemačkoj i Italiji, a nakon izbijanja rata to pogotovo nije bio slučaj. Planovi o stabilizaciji neutralnosti oslonom na eventualni neutralni blok balkanskih zemalja, ubrzo su izgubili svaku realnost. Igra na kartu antagonizma između Njemačke i Italije nije pružala sigurniju perspektivu. Nove nade pobudila je veća prisutnost Sovjetskog Saveza na balkanskom prostoru, nakon sovjetsko-njemačkog sporazuma iz kolovoza 1939. Sovjetska prisutnost imala je izvjesno značenje u ublažavanju neposrednog pritiska Osovine na Jugoslaviju, ali nije mogla dugoročnije zastaviti proces daljnjeg postupnog potčinjavanja Njemačkoj i Italiji. Na taj način neutralnost Jugoslavije imala je više formalno nego stvarno značenje. Njena se neutralnost sve više pretvarala u naklonost i potčinjenost Osovini. To je bio put kojim je krenula Cvetković-Mačekova vlada.

S tim u vezi objavljujemo memorandum Terencea Shonea (Šone) o držanju Jugoslavije u mjesecima koji su prethodili izbijanju rata i u prvim ratnim mjesecima.² Njegovi izvještaji, dakako, imaju određeno značenje samo za procjenjivanje one etape u vanjskopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije na koju se ti izvještaji odnose. Njih, nadalje, treba shvatiti samo kao prilog utvrđivanju britanskih ocjena jugoslavenske vanjske politike.

² Terence Shone bio je prvi sekretar britanskog poslanstva u Beogradu. U tom svojstvu češće je pisao izvještaje u kojima je analizirao pojedina pitanja ili šire probleme unutrašnje i vanjske politike Jugoslavije.

Priložene dokumente s engleskog je prevela Beatrica Hanžić-Mićunović, a prijevod redigirao Lj. Boban.

„Moj gospodine,³

Čast mi je poslati Vam u prilogu memorandum o jugoslavenskim vanjskim odnosima i politici, a o kojem je bilo riječi pri kraju priloga izvještaja Sira Ronalda Campbella,⁴ br. 224, datiranog 5. listopada.

2. Gotovo sam dovršio memorandum kojeg je prvotna namjera bila da ukaže na smjerove vjerojatnog razvoja jugoslavenske politike u ranim etapama rata, kad li je sovjetska armija upala u istočnu Poljsku.⁵ Ovakav razvoj unio je brojne nove činioce koje je trebalo uzeti u razmatranje; ali učinilo mi se najbolje da se zadržim na već dovršenom poslu, iako je to sada samo podloga na koju bi trebalo, tako reći, nadograđivati nove slike.

3. Spis, takav kakvog sam sada predao, sastoji se prema tome od dva dijela; prvi koji obrađuje razdoblje prije ruske invazije na Poljsku, a drugi događaje i tendencije koji su slijedili. Bojim se da je rad dug; ali smatrao sam da treba biti opsežan što je više moguće, utoliko prije što je posljednjih tjedana ovom poštom bilo odaslano nekoliko novih političkih izvještaja.

4. Dopustite da dodam da me je na predaju memorandumu Vašoj Milosti ohrabrila činjenica da je Sir Ronald Cambell bio dovoljno dobar da ga gotovo u cijelosti pročita prije svog odlaska iz Beograda, davši uz to svoj pristanak.”

„MEMORANDUM O JUGOSLAVENSKOJ VANJSKOJ POLITICI

Dio I

„1. U novije vrijeme postojala su četiri glavna cilja politike jugoslavenske vlade: (I) da bude u dobrim odnosima s Njemačkom i Italijom, jedinim dvjema velikim silama za koje se činilo da će biti potencijalna opasnost za Jugoslaviju;

(II) da sačuva i, ako to bude moguće, da ojača veze s Velikom Britanijom i Francuskom, jedinim dvjema velikim silama od kojih očekuju da bi im vjerovatno pružile pomoć ako budu uvučeni u rat s Njemačkom i Italijom;

(III) da podrži pakt Balkanske antante (zacrtno da bi se spriječila Bugarska da mijenja teritorijalni status quo na Balkanu) i savez s Rumunjskom (ostatak pakta Male antante), s namjerom da se spriječe slične akcije Mađarske. Pa iako djelokrug tih saveza nikad nije bio tako proširen da uključi i slučaj agresije jedne od velikih sila protiv bilo koje od njihovih članica, one su sasvim jasno mogle pokrenuti razmatranje takvog problema ako bi se ukazala potreba;

(IV) da se omogući formiranje neutralnog *bloka*, koji bi, ako je moguće, uključio Mađarsku i Bugarsku, što bi opet moglo, uz zauzimanje stava nepristranosti među dvjema antagonističkim grupama velikih sila, stvoriti mogućnost da se rat zadrži van Balkanskog poluotoka, dok bi se u isto vrijeme jasno izražavala odlučnost da se bori protiv agresije.⁶

³ Memorandum je upućen Lordu Edwardu Halifaxu, ministru vanjskih poslova, datiran 4. XI 1939. (Public Record Office, London, Foreign Office, 371, f-23885, R 9975.)

⁴ Britanski poslanik u Jugoslaviji. Njega je na toj dužnosti u prosincu 1939. zamijenio Ronald Ian Campbell.

⁵ Sovjetske trupe ušle su u Poljsku 17. rujna 1939.

⁶ Ideja o osnivanju neutralnog bloka javila se još prije izbijanja rata, a nakon izbijanja rata postala je još aktualnija. O širini toga bloka postojala su različita gledišta. Najveće dileme izazivalo je moguće sudjelovanje Turske u tom bloku, jer se smatralo da bi ona

2. Poradi svoje blizine Njemačkoj i Italiji, Jugoslavija nije bila u poziciji da naučue na sebe njihovo nezadovoljstvo. Ako je bilo momenata, kad se opasnost od strane Italije činila neizbježnom, naročito kad su Talijani okupirali Albaniju⁷ (a jugoslavenska vlada je nekoliko mjeseci prije odbila prijedlog Italije da sudjeluje u podjeli),⁸ ipak je u novije vrijeme strah Jugoslavije od Njemačke bio svakako veći. Dok je njihova nesklonost prema Italiji bila obojena — bilo opravdano ili ne — preziranjem, njihovi osjećaji prema Njemačkoj bili su mješavina antipatije, uvažavanja pa čak i neke vrste neradog divljenja. Ne samo što je njemačka vojna mašinerija bila mnogo jača od talijanske, nego je Njemačka posjedovala i druge mogućnosti za vršenje presije na Jugoslaviju, jače nego one koje su stajale Italiji na raspolaganju. Oko 40% do 50% jugoslavenske trgovinske razmjene je vršeno s Njemačkom; a onda njemačka manjnina brojnija od pola milijuna na teritoriju Jugoslavije u mogućnosti je da bude zavedena nacističkom propagandom, koja je u neprestanom porastu.

3. Pod takvim okolnostima, jugoslavenska vlada bila je prisiljena da izbjegava previše otvoreno gajenje prijateljskih veza s Velikom Britanijom i Francuskom, koje je većina stanovništva željela. S druge strane, bili su primorani da s vremena na vrijeme čine ustupke svojim moćnim susjedima, iako su neprekidno tražili načina da takve ustupke ograniče na stvari od relativno manje važnosti. Teškoće njihova položaja vlada Njegovog Veličanstva uvijek je bolje razumijevala nego francuska vlada; ali ako je i bilo momenata kada su njihove akcije i prividne namjere povećavale sumnju u raspoloženjima njihovih balkanskih saveznika, ipak su sve u svemu bili izvanredno uspješni u održavanju dobrih odnosa sa svima njima.

4. Kako su odnosi snaga Osovine s jedne strane i zapadnih demokracija s druge postajali sve zategnutiji, poteškoće jugoslavenske vlade su rasle. Opasnost od Njemačke i Italije bila je bliska, a potencijalna pomoć od Vel. Britanije i Francuske daleka. Pod takvim okolnostima oni su nastojali, više nego ikad, da održe makar i vanjski izgled neutralnosti. Nisu željeli ni primiti garanciju Vel. Britanije, a nisu se usudili svrstati u redove fronte mira bojeći se gnjeva Nijemaca i Italijana; čak su se osjećali dužnima da izigravaju neslaganje s anglo-turskom deklaracijom jer je ona dovela jednu važnu članicu Balkanske

svojom naklonošću prema zapadnim demokracijama mogla kompromitirati ideju neutralnosti cijelog bloka i izazvati sumnjičenja kod osovinskih sila. U vladajućim krugovima Jugoslavije različito se gledalo na svrhu neutralnog bloka: jedni su neutralnost shvaćali kao privremeno rješenje, dok su drugi u tome vidjeli dugotrajniju orijentaciju. Oko ideje neutralnog bloka ispreplitali su se interesi velikih sila. Italija je nastojala balkansku neutralnost staviti pod svoju kontrolu. To je bio cilj i Velike Britanije, ali je ona ujedno pokazivala i sklonost da ide na ruku talijanskim nastojanjima, ako bi to bilo upereno protiv njemačkog i sovjetskog utjecaja. Njemačka je s nepovjerenjem gledala na ideju neutralnog bloka, videći u tome opasnosti za svoje interese, bilo da taj blok dođe pod talijanski ili zapadni utjecaj. Iz sličnih razloga nesklonost prema balkanskom neutralnom bloku pokazivala je i sovjetska vlada. Već oko sredine studenog 1939. ideja neutralnog balkanskog bloka izgubila je praktičnu aktualnost.

⁷ Italija je okupirala Albaniju u travnju 1939.

⁸ U siječnju 1939. talijanski ministar vanjskih poslova Galeazzo Ciano posjetio je Beograd. U razgovoru sa Stojadinovićem (predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova) bilo je riječi i o talijansko-jugoslavenskim odnosima prema Albaniji.

antante u frontu mira.⁹ A to bi, kako su se oni bojali, moglo kompromitirati njihovu vlastitu neutralnost u očima Njemačke i Italije, a isto tako spriječiti pretvaranje Balkanske antante u neutralni blok o kojem su sanjali i koji bi, kako su se nadali, mogao spasiti Balkanski poluotok od pljačkaških namjera snaga Osovine. Istodobno su ih snalazile sumnje u to da bi spas bio u politici neutralnosti, pa su tajno bili sretni zbog anglo-franko-turskog sporazuma (iako su smatrali da je njime Turskoj dan previše dominantan položaj na Balkanskom poluotoku), jer je tako bila stečena dodatna snaga u slučaju obrane protiv napada Njemačke ili Italije ili obje države.

5. U slučaju rata u Evropi bilo je jasno da će stav Italije odigrati veoma važnu ulogu pri određivanju stava jugoslavenske vlade. O pitanju Italije dvoumili su se između dva mišljenja:

(1) Nade da bi Italija, čiji su se interesi u očuvanju Trsta, Jadranskog mora i Balkanskog poluotoka od pada pod vlast Njemačke, poklapali s interesima Jugoslavije, mogla pružiti pomoć, ako i kada bi Nijemci počeli napredovati prema jugu;

(2) Straha da bi se Italija, prije ili kasnije nakon početka rata, mogla udružiti s Njemačkom, a u tom slučaju bi položaj Jugoslavije postao krajnje opasan. A kad bi, što se činilo gotovo sigurnim, Bugarska (da ne spominjemo uopće Mađarsku) stala pod takvim okolnostima na stranu snaga Osovine, položaj Jugoslavije bi bio gotovo očajan.

6. Prije samog početka rata, nada Jugoslavena (kakva-takva) da će se Italija, ma koliko mogla biti i neugodna kao saveznik, staviti na njihovu stranu zajedno s Vel. Britanijom i Francuskom da se spriječi napredovanje Nijemaca na Balkanu, bila je poljuljana. Dva glavna razloga za takvo mišljenje su proizlazila iz shvaćanja činjenice da je Italija sve više postajala podložna Njemačkoj i straha koji je prouzrokovala talijanska okupacija Albanije.

7. Kad je pak, nakon izbijanja rata, Italija zauzela stav neutralnosti,¹⁰ nepovjerenje je bilo toliko jako da se posvuda smatralo da je njena neutralnost samo plašt pod kojim sakriva svoje namjere da intervenira na strani Njemačke kad joj se učini da je za to povoljan moment. (Trebalo se podsjetiti da je grof Ciano, kad je posjetio Beograd prošlog prosinca, govorio o sporazumu s Njemačkom,

⁹ Nakon razbijanja Čehoslovačke britanska je diplomacija inicirala široku akciju za osnivanje antiosovinskog bloka (V. Britanija, Francuska, Poljska, SSSR i balkanske zemlje). Ubrzo se pokazalo da taj plan nije moguće realizirati. Nakon toga, V. Britanija i Francuska pristupile su davanju garancija pojedinim zemljama (Poljska, Grčka, Rumunjska) bez recipročne obveze. Oko sredine svibnja prihvaćena je anglo-turska deklaracija u kojoj se V. Britanija obvezala za pomoć Turskoj u slučaju agresije koja bi ugrožavala Tursku. Deklaracija je bila formulirana tako da se garancije nisu odnosile samo neposredno na turske granice, nego i na širi prostor. Na taj način garancije Turskoj tangirale su i druge balkanske zemlje. Oko sredine lipnja objavljena je i francusko-turska deklaracija, identična anglo-turskoj. Time je Turska vidljivo napuštala svoju neutralnost i uključivala se u britansko-francusku frontu mira. Jugoslavenska vlada isključivala je mogućnost primanja garancija, plašeći se da bi njihovo prihvaćanje bilo izazov osovinskim silama. Ona je izražavala, iz istih razloga, i nezadovoljstvo s anglo-turskom i francusko-turskom deklaracijom, naročito zbog toga što su one tangirale i širi prostor. (Usp. *Zivko Avramovski*, Sukob interesa Velike Britanije i Jugoslavije na Balkanu uoči drugog svetskog rata, *Istorija XX veka, Zbornik radova II*, Beograd 1961, 74 i d.)

¹⁰ Nije riječ o pravoj neutralnosti, jer je Italija posve određeno bila uz Njemačku, nego samo o privremenom ostajanju izvan oružanog angažiranja.

po kojem bi Italija dobila slobodne ruke na Mediteranu u zamjenu za priznanje slobode Njemačkoj u centralnoj i istočnoj Evropi.)

Iako su ovdje svi vjerovali da je grof Ciano za svoga posjeta Berchtesgadenu, neposredno prije početka rata, odbio da se obveže da će Italija ući u rat na strani Njemačke, jugoslavenska vlada nije smatrala da će moći računati na neprekidnu neutralnost Italije, a još manje na njenu eventualnu intervenciju na strani Saveznika. Ovdajšnji Nijemci su, naravno, činili sve što je u njihovoj moći kako bi podstakli vjerovanje da je Osovina nesalomljiva, dok su talijanski tisak i predstavnici Italije ovdje igrali u cjelini igru Nijemaca. Može se dodati da je grof Ciano tek nedavno rekao jugoslavenskom poslaniku u Rimu da je on smatrao Njemačku nepobjedivom.

8. Pod takvim se okolnostima onima koji su vodili jugoslavensku politiku neutralnost Italije činila ne samo sumnjivom nego i opasnom. Oni su se zapravo nadali da će odmah nakon početka rata Italija ući u rat na strani Njemačke i da će je tako odmah smrviti Vel. Britanija i Francuska, a u sporazumu s Turskom, Grčkom i samom Jugoslavijom, prije nego što bi Njemačka, zauzeta u Poljskoj, mogla poduzeti adekvatne mjere da spasi svoga saveznika. Tim se Jugoslavenima činilo da će padom tog njihovog od pamtivijeka neprijatelja i njegovim izgonom iz Albanije postići najželjeniji im cilj rata; a bili su i spremni, ako već ne i nestrpljivi, da učine što mogu kako bi do toga svega i došlo. Ali kada je postalo jasno da Italija neće ući u rat tako rano, ta su im nadanja — preoptimistička kakva su i mogla biti — bila razorena; a kako su njemački vojnički uspjesi u Poljskoj bili postignuti munjevitom brzinom, strah od njemačkog napada na Rumunjsku, nakon čega bi slijedio prodor na Balkan, brzo je rastao.

9. S Italijom, isto kao i s Njemačkom protiv njih, za što se plaše da će biti slučaj, da se ne spominje Mađarska i Bugarska, Jugoslaveni se mogu teško nadati da pruže efektivan otpor, ukoliko njihovi balkanski saveznici ne bi bili čvrsto iza njih, a Vel. Britanija i Francuska poslale hitno jake snage u Solun. Hoće li moći računati na takvu pomoć? Povrh toga, bili su u neizvjesnosti o krajnjim posljedicama koje bi očekivale Jugoslaviju u slučaju da se njihovo nevjerovanje u Italiju pokaže neosnovanim i da ona zaista ostane neutralna ili čak uđe u rat na strani Saveznika. Hoće li onda, u jednom ili u drugom slučaju, biti moguće osigurati njeno izbacivanje iz Albanije? Zar ne bi bilo vjerojatnije da će ona izaći iz svega s ojačanom pozicijom na istočnom Mediteranu i Balkanu? Čak su počele kružiti mračne sumnje o otvorenoj mogućnosti da bi neutralnost Italije ili njeno sudjelovanje na strani Saveznika mogli biti ili mogli postati predmet pogađanja (cjenkanja) i da bi to, ako i ne bilo stvarno na račun Jugoslavije, moglo posredno povući sa sobom njeno konačno dovođenje u položaj zavisnosti od Italije.

10. Princ-regent je pružio nedavno dokaz da u visokim krugovima još uvijek traje nepovjerenje u Italiju, savjetujući grčkoj vladi da se i dalje 'drži Turaka'. Bilo je jasno da je Njegovo Kraljevsko Visočanstvo tada smatralo da je pokušaj Italije da poboljša svoje veze s Grčkom bio vrlo vjerojatno neiskren i samo još jedan izraz talijanske dugotrajne politike usmjerene na razbijanje Balkanske antante.

11. S druge strane, ovdje je uvijek postojao izvjestan broj ljudi — posebno u krugovima oko princa-regenta, u Ministarstvu vanjskih poslova, pa čak i u vojsci — koji ne dijele nesklonost Njegovog Kraljevskog Visočanstva i njegovog

nepovjerenje prema Talijanima. Oni su bili upravo ti koji su gajili nadu da će se Italija jednog dana pokazati korisnim saveznikom; i mada nisu u posljednje vrijeme mnogo utjecali na vanjsku politiku, koja je potpuno pod kontrolom princa-regenta, mogu to učiniti u skoroj budućnosti, ako se promijene osjećaji Njegovog Kraljevskog Visočanstva prema Italiji.

12. S obzirom na Bugarsku, položaj je ponešto sličan. Princ Pavle nije nikada vjerovao, niti sada vjeruje, kralju Borisu, poglavito stoga, a u to nema sumnje, jer je Njegovo Veličanstvo sin svoga oca. Njegovo Kraljevsko Visočanstvo smatra da kralj Boris posjeduje onaj izvanredan dar da bude sve i sva svakome, a osim toga zna iz iskustva da sve tajne povjerene Njegovom Veličanstvu uvijek nađu načina da budu na putu prema Berlinu ili Rimu. Ali, s druge strane, postoji jedna vrlo utjecajna klika u Ministarstvu vanjskih poslova (a takvi elementi u zemlji postoje) koja je naklonjena zbližavanju s Bugarskom. Ipak, od nedavna jedna je sumnja bila najglavnija u dušama Jugoslavena. Jugoslavenska je vlada zajedno sa svojim balkanskim saveznicima bila uzrujana pretjeranim zahtjevima koje je postavljao bugarski poslanik u Ankari — mada izjavljujući da to čini bez službenog odobrenja — a sve to u trenutku kada su vlade Balkanske antante (koje su već načinile ustupke Bugarskoj, međutim sa zakašnjenjem — u pogledu ponovnog naoružanja) vruće željele da pronađu osnovicu za opći politički sporazum s Bugarskom. Njihovo nepovjerenje bilo je samo povećano pitanjem koje je bugarski predsjednik vlade, na svom povratku u Sofiju iz Berlina, postavio jugoslavenskom ministru vanjskih poslova prošlog kolovoza. — Nije li pametnije maloji sili, pitao je g. Kjoseivanov,¹¹ da odobri trupama velike sile da prijeđu preko njenog teritorija nego da joj se opire? Još je više bila uzrujana nedavnim traženjem dozvole tranzitnih olakšica za prijevoz ratnog materijala koji je Njemačka slala Bugarskoj, a rezultat toga je bio da su princ-regent i predsjednik vlade (da li sa ili bez savjetovanja s generalnim štabom nije sasvim jasno) sugerirali Turcima da će vjerojatno doći čas kad će biti potrebno da se upadne u Bugarsku zajedničkim silama, spriječivši je na taj način da pruži vojnu pomoć Nijemcima čim budu počeli napredovati prema Balkanskom poluotoku — bilo kroz Madžarsku ili Rumunjsku ili kroz obje. Kako se činilo da će Italija i Bugarska ući u rat na njemačkoj strani, jugoslavenska linija povlačenja prema Solunu bila je u opasnosti; prema tome pitanje Bugarske se moralo riješiti na vrijeme.

13. Kako je bila prezauzeta problemima bliže svojoj kući, jugoslavenska vlada nije možda potpuno procijenila važnost Rusije kao faktora u Evropi. Ipak su pridavali veliku važnost zaključenju anglo-franko-ruskog sporazuma, iako oni sami nisu nikad imali diplomatske veze sa sovjetskom vladom a sovjetski režim je po riječima princa-regenta bio anatema. Smatrali su da bi takav sporazum postavio pred Njemačku i Italiju kombinaciju koja bi čak i naciste i fašističku vladu navela da oklijevaju prije nego što uđu u rat; u njihovim se očima on činio nepobjedivim. Princ Pavle se zabrinuto raspitivao u nekoliko navrata u toku ljeta, kako napreduju anglo-francuski pregovori u Moskvi. Stoga je njemu, kao i golemoj većini njegovih sunarodnjaka, zaključenje rusko-njemačkog pakta o nenapadanju došlo kao šok. Iako je pakt odavao krajnji cinizam oboje potpisnika, a i volte face Herr Hitlera, kakvo je i njegov narod jedva mogao prihvatiti ravnodušno, a koje bi njemu i njegovom režimu u daljoj budućnosti moglo uzrokovati više zla nego dobra, ipak se smatralo da je pakt diplomatski poraz

¹¹ Georgi Kjoseivanov.

demokracija. Da je anglo-francusko-ruska alijansa postala gotov čin, bilo je još mogućnosti da se spasi mir; ali čim je Rusija napustila frontu mira, jako su se povećale šanse za početak rata.

14. Čak i tada postojalo je opće nadanje da bi, ako i kada bukne rat, uloga Rusije mogla barem u ranom razdoblju biti pasivna, a osobito jer se vjerovalo da će otpor Poljske prema invaziji Njemačke biti mnogo efektivniji nego što su događaji pokazali. A baš to što je Rusija nenadano preuzela aktivnu ulogu, a pod okolnostima koje su za nju bile daleko od časnih, što se odmah vidjelo, postavilo Jugoslaviju pred nov problem o kojem će biti govora u drugom dijelu ovog memoranduma.

15. Čini se da prethodni rezime o situaciji kakva je bila prije pada Poljske opravdava ove zaključke o jugoslavenskoj politici:

(1) Jugoslavenska je vlada bila spremna da pruži otpor napadu s bilo koje strane ili strana, pod uvjetom da bude posve sigurna u (a) bezodvlačnu pomoć svojih balkanskih saveznika, (b) razmjerno sigurnu liniju povlačenja u slučaju da bi bili natjerani da napuste svoju zemlju kao u prošlom ratu, (c) konačnu podršku Velike Britanije i Francuske koje su imale, kako su se nadali i vjerovali, pobijediti u ratu. Šef jugoslavenskog Generalštaba je doista u više navrata uvjeravao vojnog atašea u to da se oni mogu oduprijeti bilo kakvoj agresiji.

(2) Sve do napada na njih oni su odlučili održavati neutralnost (ukoliko se ne pruži mogućnost da istjeraju Talijane iz Albanije) dok bi pod plaštom neutralnosti činili sve što je u njihovoj moći da se pripreve za otpor protiv agresije.

(3) Još su uvijek duboko sumnjali u buduću stav Italije i Bugarske. Tim je sumnjama trebalo još pridodati zabrinutost za stav Grčke koja bi, kako su vjerovali, mogla doći u opasnost da od Italije bude opojena osjećajem lažne sigurnosti. S tim u vezi nisu mogli zanemariti činjenicu da bi, u slučaju da Italija i Bugarska sudjeluju u ratu na strani Njemačke, jedina sigurna linija povlačenja njihovih snaga, kad bi bili natjerani da napuste Jugoslaviju, bila vjerojatno kroz prijateljsku Grčku prema Solunu ili kroz pokorenu Bugarsku do Dedeagača ili Istanbula. Jedina alternativa linije povlačenja, i to kroz Rumunjsku do Crnog mora, baš se i nije činila izvediva zbog toga što će Rumunjska do tog vremena već vjerojatno podleći snažnom napadu Nijemaca.

(4) Bili su razočarani što su bili neuspješni anglo-francuski pregovori sa sovjetskom vladom, ali i zbunjeni rusko-njemačkim paktom. Ipak nisu predviđali aktivnu intervenciju Rusije, barem ne u tako ranom razdoblju ratovanja.

16. Brzina kojom su Nijemci osvojili Poljsku izazvala je duboku depresiju ovdašnjeg javnog mnijenja. Nesposobnost Velike Britanije i Francuske da bilo što učine kako bi direktno pomogle Poljskoj bila je pravilno ocijenjena od onih koji su o tome razmišljali; ali je većina Jugoslavena očekivala da će one učiniti više u pogledu indirektnih pomoći. Nisu sasvim razumjeli poteškoće; pa, iako su nejasno shvaćali vrijednost britanske moći na moru i ekonomsku i vojnu snagu Vel. Britanije i Francuske, brzo je rastao strah da bi Njemačka mogla uspjeti — sa ili bez zlonamjernog sporazuma s Italijom ili pak njenom aktivnom pomoći — pregaziti Mađarsku, Rumunjsku i balkanske zemlje prije nego što bi mogla stići pomoć iz udaljenijih demokracija.

17. Opasnost za Rumunjsku činila se neizbježnom; nije se moglo zadržati nadu da će Mađarska, koja je izjavila da namjerava uskratiti prolaz njemačkim trupama, uspjeti spriječiti Nijemce od daljnjih presija, ili da će mađarski oružani otpor, ako se bude odlučila braniti svoju neutralnost, trajati više od

nekoliko sati. Mora se dodati da Jugoslavija nije nikad pridavala veliko povjerenje sposobnostima rumunjske armije u obrani od njemačke invazije. Činilo se je da će Rumunjska i vjerojatno Mađžarska možda biti suočene s izborom između dvaju zala, popuštanja njemačkim zahtjevima — kakvi god oni bili — ili da podnesu sličnu sudbinu kao i zapadna Poljska. K tomu, Jugoslavija, iako možda nije bila sasvim svjesna očajnih nedostataka svojih oružanih snaga, sve je brže bila s njima upoznavana kako se razvijala mobilizacija; a i način na koji je izvršavana mobilizacija nije baš bio ohrabrujući. Pod takvim se okolnostima val defetizma počeo širiti zemljom, pa čak i među onima koji su, na samom početku rata, pokazivali borbeni duh.

18. I upravo u takvo se vrijeme dogodila ruska invazija na Poljsku; a sada bi trebalo promatrati efekte takvog razvoja na već opisanu situaciju.

MEMORANDUM O JUGOSLAVENSKOJ VANJSKOJ POLITICI

Dio II

19. Ako je Njemačka, u očima Jugoslavena, još uvijek centralna figura na evropskoj pozornici, ruski je kolos, sve do nedavna jedva primjetan među prostranim kulisama, nenadano zauzeo mjesto glavnog glumca u drami.

20. U Jugoslaviji se prva reakcija na rusku invaziju u Poljskoj očitovala u olakšanju. Jugoslaveni su vjerovali — s pravom ili pogrešno — da je, uklanjanjem opasnosti kakvu su predstavljale velike snage Njemačke na bivšoj poljsko-rumunjskoj granici, opasnost za Rumunjsku barem od Njemačke prestala biti neminovnost. Ovdje se općenito pretpostavljalo da su Rusi postupili upravo onako ponajviše da bi spriječili mogući upad Nijemaca u pravcu Crnog mora i slavenskih zemalja na Balkanskom poluotoku. Tog se trena Rusija ponovo pojavila u liku zaštitnika slavenskih naroda na Balkanskom poluotoku — mada je ta pojava morala biti veoma nepoželjna onim Jugoslavenima (a njih je mnogo i utjecajnijih) koji preziru boljševike i sav njihov rad.

21. Ovo je osjećanje olakšanja ipak ubrzo slijedila zabrinutost, a i ona je neprestano rasla pojačana pričama izbjeglica iz onog dijela Poljske, koji je Rusija okupirala, o tome kako je sovjetska vlada tretirala baltičke zemlje. Jugoslaveni su se počeli pitati neće li Rusija, nakon što je naizgled spriječila prolaz Nijemcima, možda sama početi gajiti zle namjere protiv država koje graniče s Crnim morem, čim osigura svoju dominantnu ulogu na Baltiku. Aneksiju Besarabije, koja je izgledala kao vjerojatan plijen,¹² mogla je slijediti dezintegracija Rumunjske, a zatim privlačenje ili tjeranje Bugarske u sovjetsku orbitu. Kakva bi u takvim okolnostima bila sudbina Jugoslavije?

22. Bilo je tu i drugih i širih pitanja koje Jugoslaveni nisu mogli a da ne postave sami sebi. Je li zamislivo, na primjer, da su se Rusija i Njemačka složile, ili da se složile u pitanju razdiobe jugoistočne Evrope na utjecajne sfere? Kad bi do toga došlo, kakvu bi ulogu igrala Italija? Treba li se ona još uvijek smatrati potencijalnim sudionikom — bilo pasivnim ili krajnje aktivnim — u ratu za uništenje zapadnih demokracija nakon kojeg bi slijedila međusobna dioba njihovih posjeda? Ili ne bi li bilo možda vjerojatnije da će svaka od tri diktatorske države igrati na svoju ruku? A u tom slučaju koja bi onda predstavljala najgoru

¹² Besarabiju i sjevernu Bukovinu SSSR je anektirao u srpnju 1940.

opasnost za Jugoslaviju — Njemačka, angažirana u borbi na život ili smrt sa Vel. Britanijom i Francuskom, ali primorana da postigne ili diplomatske ili vojne uspjehe da bi mogla održati prestiž svojih vladalaca i osigurati snabdijevanje hranom i mineralima da bi na taj način mogla nastaviti rat. Rusija, koja sigurno neće propustiti nijednu priliku da proširi svoj utjecaj na jugoistočnu Evropu, što je već napravila u Poljskoj i na Baltiku, tako dugo dok joj uvjeti budu povoljni za to; Italija, čija neutralnost može vrlo lako biti plašt da sakrije daljnje pljačkaške namjere, koje bi onda nastavila, kad se pruži prilika, prevaram i nasiljem? Mogu li zapadne demokracije — ma bilo to i uz pomoć Turske — izaći iz rata kao pobjednici a da se ne nagađaju — a to bi onda vjerojatno bilo na račun balkanskih zemalja — s jednom ili drugom od tri velike sile, što bi predstavljalo prijetnju malim nacijama koje se bore da sačuvaju svoju nezavisnost i integritet? Samo budućnost može dati odgovore na ta i mnoga druga pitanja; ali činjenica da nijedan Jugoslaven koji je razmišljao svojom glavom nije mogao a da ne postavi ta pitanja, govori o veličini i broju opasnosti koje su prijetile ovoj zemlji.

23. Čak i da je Jugoslavija bila dobro naoružana i ujedinjena, te bi opasnosti bile veoma ozbiljne. Kako su stvari stajale, bile su do krajnosti ozbiljne. Već sam u prvom dijelu ovog memoranduma spomenuo nedostatke u naoružanju i vojnoj opremi koje je mobilizacija vojske iznijela u javnost mnogo više nego prije. Što se tiče unutrašnje kohezije, istina je da je konačno došlo i do zaključenja hrvatsko-srpskog sporazuma,¹⁸ ali to ponajviše uslijed prijetnje neprestanog pogoršanja međunarodne situacije; ali još uvijek treba vremena i mnogo dobre volje da bi se poteškoće i razmimoilaženja, što su proizlazila iz Hrvatima nenadano otvorene široke mogućnosti samostalne administracije, uspjeli prebroditi. Već samo sudjelovanje dra Mačeka i drugih vođa Hrvatske seljačke stranke u centralnoj vladi u Beogradu, koju su Hrvati naučili mrziti ima tome već dugo, bilo je dovoljno da potakne njihove neprijatelje u Hrvatskoj, osobito ekstremne separatiste (frankovce) — čiji je duhovni vođa, dr Ante Pavelić, najviše odgovoran za ubistvo kralja Aleksandra i još je na slobodi (u Italiji) — koji su odmah zagrajali kako su dr Maček i njegovi sljedbenici izdali hrvatski narod. Iako više nije bilo nikakvog razloga da se vjeruje da Talijani i dalje potiču hrvatske secesioniste — (ono malo njihove političke propagande nedavno je bilo upravljeno prema Makedoniji) — njemački su agenti užurbano radili na tome da probude nezadovoljstvo sa srpsko-hrvatskim sporazumom; a i ponovna pojava Rusije na jugoslavenskom obzorju mogla je samo donijeti novu prijetnju konačnoj koheziji države.

24. Kompleksno se pitanje ruskog utjecaja i politike na mišljenja u Jugoslaviji ne može adekvatno obuhvatiti u ovako malim granicama, ali je bar neko razmatranje toga od bitne važnosti u ovom trenutku.

25. Iako je među vladajućim slojevima u Srbiji mržnja na boljševizam uvijek bila intenzivna, osjećaj slavenskog zajedništva uvijek je ostao jak u narodu. Nijedna druga zemlja ne bi mogla tretirati izbjeglice velikodušnije nego što je to Srbija činila s Rusima koji su bježali od boljševizma. Ta je velikodušnost ponajprije bila izraz sućuti u njihovim stradanjima, ali nikad ne bi bila tako velika, ili tako dugo trajala, da nije bilo toga jakog osjećaja slavenskog srodstva. Ako se neko vrijeme takav osjećaj i održao u Srbiji, a ovdje vjerojatno i jače nego drugdje, da su upravo carska Rusija i pravoslavna crkva pravi predstavnici

¹⁸ Sporazum Cvetković-Maček, zaključen 26. VIII 1939.

slavenstva a ne čudna i bezbožna Rusija boljševika, vrijeme koje je protjecalo, a i stabilizacija sovjetskog sistema poslužili su da se unekoliko izbriše razlika između stare i nove Rusije.

26. Dok su kraljevska obitelj i gornji slojevi općenito nastavili osjećati nesklonost prema sovjetskom sistemu, komunističke teorije privlačile su sve brojnije „intelektualce“ a ponajviše sveučilišne studente. Osim toga, ako je većina seljaka i radnika i ostala nedirnuti od komunizma, taj se virus proširio među najbjeđnijim i najnezadovoljnijim elementima u raznim krajevima zemlje. Ne postoji nikakva priznata komunistička partija, jer je zabranjena zakonom; tako je teško istinski procijeniti snagu komunističkog uvjerenja u zemlji. Ipak, nema nikakve sumnje da je Crna Gora posebice pod velikim utjecajem boljševizma. Osim toga „komunizam“ su u novije vrijeme upotrebljavale jedna za drugom jugoslavenske vlade kao vrlo pogodan bat kojim je bilo lako udariti svoje političke protivnike koji su zapravo bili samo demokrati ili socijalisti. Pa, iako se može reći da je opasnost od komunizma bila previše naglašavana, ipak postoje elementi u Srbiji i Crnoj Gori koje je boljševistička propaganda mogla zapaliti, ponajviše zbog toga što je osjećaj slavenskog srodnitva jači u Srbiji i Crnoj Gori nego u Hrvatskoj ili Sloveniji. Utjecaj Srpske pravoslavne crkve, dakako, protivni se boljševizmu, ali ga ne bi trebalo precijeniti.

27. U Hrvatskoj, vodeća politička organizacija, Hrvatska seljačka stranka, uvijek je bila inspirirana demokratskim idealima, a mržnja na diktatorske vlade u Beogradu intenzivna. Utjecaj katoličke crkve, imao je spriječiti širenje komunističkih doktrina, iako su se njima i u Hrvatskoj zanosili „intelektualci“, studenti, siromašniji seljaci i radnici u industrijskim centrima. Isto tako postoji dokaza o značajnoj komunističkoj djelatnosti u Dalmaciji. U Sloveniji je pak privlačnost komunizma bila najslabija, zbog posebno jakog utjecaja klera, ali je, sve u svemu, komunizam utjecao, iako u maloj mjeri, i na muslimansko stanovništvo u Jugoslaviji. K tomu, trebalo bi imati na umu i činjenicu da kultura u sjevernim i zapadnim pokrajinama Jugoslavije ponajviše proizlazi iz kultura Austrije i Mađarske, tako da je tamo, ali i u Bosni i Hercegovini, rašireno vjerovanje da austro-ugarske administrativne metode imaju prednost pred metodama Beograda. A uslijed takvih okolnosti privlačnost je Rusije bila mnogo slabija u Hrvatskoj i Sloveniji nego u Srbiji; a zato i nije nemoguće da bi uslijed naglašenog ruskog utjecaja — a posebno nacističke i boljševističke propagande — osjećaj slavenskog bratstva mogao gotovo dovesti do razjedinjenja zemlju koja se, iako joj je golemo većina stanovnika slavenskog podrijetla, još nije dokopala jedinstva. A najkobnije obilježje sadašnje situacije jest to što se čini da njemačka i boljševistička propaganda rade ruku pod ruku,¹⁴ a ima razloga za vjerovanje da je posljednja djelomično pod upravom iz Beča. Teško je sada procijeniti veličinu *sovjetske* propagande u ovoj zemlji; ali ima veoma malo sumnje u to da će se njena aktivnost neprestano povećavati.

28. Bez sumnje je upravo shvaćanje da Rusija tako predstavlja dvostruku opasnost, ideološku i rasnu, a spojeno s odvratnošću koju je jugoslavenska kraljevska obitelj osjećala prema sovjetskom režimu bilo ono što je tako dugo sprečavalo

¹⁴ Vladajuć krugovi u Jugoslaviji tada su smišljeno i uporno proturali glasine o tobožnjem podudaranju ciljeva boljševičke, njemačke i talijanske propagande. Cilj takvih glasina bio je sračunat na kompromitiranje komunističkog pokreta u Jugoslaviji, a ujedno da bi se tim suzbijala osovinska propaganda o komunističkoj opasnosti u Jugoslaviji.

ponovno prihvaćanje diplomatskih veza s Moskvom.¹⁵ Postupak s višim slojevima u onom dijelu Poljske koju su anektirali Rusi samo je oživio strah i gađenje ne samo u redovima viših slojeva nego i među armijskim oficirima i bogatijim seljacima. Vrijedno je spomenuti da je, dok je još od prije nekog vremena bilo mnogo govora o tome da se pošalju razni izaslanici u Rusiju, a govorilo se i o mogućem ponovnom uspostavljanju diplomatskih veza, sada sve to splasnulo. Ne može se ne uvidjeti da bi sada prisustvo sovjetske diplomatske misije u Beogradu ozbiljno ugrozilo postojeći red, pogotovo što je taj red u procesu ponovnog uspostavljanja.

Pa ako sada i ima nekih Jugoslavena koji se tješe pomišlju na to da ih od Hitlera štiti ispružena ruka Staljina, nije zato mali broj onih koji bi više voljeli da se ta zaštita pruža iz veće udaljenosti, a neprestano jača i gledište da bi sovjetska zajednica mogla predstavljati isto tako veliku prijetnju nezavisnosti i integritetu Jugoslavije kao što je to sad Njemačka. (Činjenica da je g. Molotov nedavno oštro osudio versajski ugovor ostavila je značajan dojam na javno mnijenje ovdje.) Pa ako je i zajednička akcija oboje giganata na podjeli dunavskih i balkanskih zemalja na izgled još uvijek nemoguća, kad se sve uzme u obzir, ipak opasnost koja prijeti ili samo od jedne ili samo od druge, pa čak i mogućnost konflikta među njima za prevlast u ovom dijelu Evrope, navodi na drhtanje i najhrabrija srca.

30. Druga pak velika sentimentalna privlačnost za većinu Jugoslavena jest sklonost za Francusku — a u manjem omjeru i za Vel. Britaniju — a ona proistječe iz sjećanja na prošli rat. A tu se kriju i osnove one želje, o kojoj sam govorio u prvom dijelu, za uspjeh anglo-francusko-sovjetskih pregovora. Savez slavenstva prijatelje koje su imali među velikim silama Evrope; i moglo se očekivati da će utjecaj Londona i Pariza djelovati kao u neku ruku kočnica razvijanju neželjenih aktivnosti Kominterne. Niukoliko ne iznenađuje što su Jugoslaveni bili kompletno zbunjeni rusko-njemačkim paktom, i uznemireni ponovnim javljanjem Rusije, ali ovaj puta u mnogo kobnijem liku nego dosad, i to na samom pragu Balkanskog poluotoka. Ne mogu shvatiti to zbližavanje Njemačke i Rusije jer se čini da je ono sasvim suprotno tradiciji slavenstva.

31. U takvim se uvjetima zabrinuto očekivao rezultat posjete turskog ministra vanjskih poslova Moskvi. Ali ako su nade da bi Rusija udružila svoje snage s demokracijama bile vrlo slabe, ipak je postajala mogućnost da će se sada, nakon što se zadovoljila udjelom u Poljskoj i Baltiku, možda odlučiti da uđe u sporazum s Turskom, što bi na neki način stvorilo vezu s Vel. Britanijom i Francuskom pa čak i pružilo mogućnost da se održi status quo na Balkanu. Zato je krah g. Sarajogluovih¹⁶ pregovora i predstavljao pravo razočaranje.

32. Međutim je zaključenje anglo-francusko-turskog sporazuma izazvalo slične osjećaje kao onda anglo-turska deklaracija prošlog lipnja. U dubini duše Jugoslaveni su odavali dobrodošlicu sporazumu, ali su opet bili prisiljeni da sakrivaju vlastite osjećaje tako da je štampi bila predana vrlo inteligentna izjava, koja u općim crtama glasi da sporazum ne unosi nikakvu promjenu u situaciju i da neće ni u kom slučaju utjecati na neutralnost balkanskih država. Ovakva je izjava, koja je bila sročena da pokaže kako Jugoslavija nije imala nikakvog

¹⁵ Diplomatski odnosi Jugoslavije sa SSSR-om uspostavljeni su u lipnju 1940.

¹⁶ Sükrü Sarajoglu, turski ministar vanjskih poslova.

udjela u sporazumu, bila ponajviše potaknuta strahom od Njemačke, ali bilo je i prijedloga poslaniku Njegovog Veličanstva, francuskom poslaniku i turskoj vladi koji su sugerirali da se potpisivanje sporazuma odgodi da se ne bi izazvao bijes Rusije. Drugi je izvor zabrinutosti Ministarstva za vanjske poslove Jugoslavije predstavljao pakt u Ankari, jer se iz njega moglo zaključivati da je Turska učinila kompromis svojoj striktnoj neutralnosti pa stoga i izgubila svoje kvalifikacije da bude članica neutralnog *bloka* na Balkanu.

33. Jugoslavenska je vlada nenametljivo radila na ostvarenju takvog *bloka*; njihovi su naponi urodili plodom u poboljšanju veza s Madžarskom i Rumunjskom, koje su pristale da povuku svoje oružane snage sa svih zajedničkih im granica. Ali je taj rad na smirivanju bio zaustavljen posljednjih dana jer su rumunjske vlasti uhapsile nekoliko Madžara u Transilvaniji pod optužbom da su organizirali zavjeru protiv rumunjske vlade.

34. Što se tiče Bugarske, glavni je izvor sve veće zabrinutosti mnogih Jugoslavena strah da će ona pasti pod utjecaj Rusije. Pa ako je taj strah sam po sebi opravdanje za sve što Jugoslavija poduzima da uvuče Bugarsku u kolo neutralnih dok je još uvijek vrijeme za to, ne smije se smetnuti s uma da su naponi onih Jugoslavena koji se bore za veće *zblizavanje* s Bugarskom neizbježno uvijek sputavani sumnjama koje je u glave saveznika Jugoslavije ulila Balkanska antanta.

35. Ne treba se zato činiti iznenađujućim što su se u svom užasavanju od Njemačke i nesigurnosti u pogledu ruskih namjera oči mnogih Jugoslavena ponovo okrenule prema Italiji. Možda se najznačajnijom točkom u izjavi danoj štampi nakon potpisivanja anglo-francusko-turskog ugovora može smatrati ona kojom se odaje priznanje Italiji kao vodećoj neutralnoj državi u ovom dijelu Evrope. A Italija odnedavna pokazuje prema Jugoslaviji naglašenu srdačnost; zato raste uvjerenje da ona ne želi da se upetlja u rat, tako dugo u najmanju ruku dok ne bude sigurna u to koja će strana pobijediti. Tako se stari strah od sporazumne razdiobe između Njemačke i Italije a na uštrb balkanskih zemalja sada činio nevažnim; sada se trebalo voditi računa o opasnosti koju je predstavljala razdioba između Njemačke i Rusije. Sigurno Italija neće moći prihvatiti mirno ovakvu prijetnju svojoj vlastitoj sigurnosti? A osim toga je povećana robna razmjena s Italijom pružala određene nade da je izbjegnuto ekonomsko robovanje Njemačkoj.

36. Ali ipak se prošlost ne zaboravlja tako lako; zamjera se Italiji prisutnost u Albaniji; a neugodan je strah od talijanske hegemonije na Balkanu. Ipak, to je rizik koji Jugoslavija mora prihvatiti ako želi da izbjegne još goru sudbinu; a u sadašnjem stanju stvari Jugoslavija se mora držati Italije u slučaju da ona ipak uđe u rat na strani saveznika. Tada bi Jugoslavija morala učiniti to isto, ako ne želi da Italija bude nagrađena a na njen uštrb.

37. Budućnost Jugoslavije sasvim jasno ovisi o sposobnosti njenih vladalaca da završe srpsko-hrvatski sporazum na opće zadovoljstvo, dok je za to još uvijek vrijeme, i da poprave barem neke nedostatke u vojsci. Napori se čine u oba pravca. Civilne su vlasti uspjele savladati neke od glavnih problema koje je uzrokovao prijenos širokog samoupravljanja na Hrvatsku, tako da se čini da su odlučili požuriti se s poslovima; vojne se pak vlasti trude da učine što mogu i da osiguraju zračno i drugo naoružanje iz svih mogućih izvora. Prevladava osjećaj — opravdan ili ne — da će se Jugoslavija uspjeti održati van rata barem do proljeća; a nada se da će do tada biti u boljoj mogućnosti da pokaže čvrsto

zajedničko lice vanjskom svijetu, kao i da, ako bude potrebno, pruži dobar otpor. Ako je istina, što ja čvrsto vjerujem da jest, da je veći dio naroda i većina vlade za saveznike i da su spremni da brane sami sebe od agresije, onda je važno da vlada bude dovoljno čvrsta kako bi mogla strogo obračunati s izdajničkim naporima nacističke i boljševičke propagande, koja nastoji ojačati osjećaj defetizma i spriječiti federaciju — ionako već predugo odlaganu — ove složene zemlje. S tim u vezi mnogo će toga ovisiti o sposobnosti dra Mačeka i Hrvatske seljačke stranke da održe svoj utjecaj na hrvatski narod, i spremnosti srpskog naroda da prihvati, neovisno o tome koliko ga ne trpjeli, novi administrativni sistem.

38. Učinio sam aluziju u prvom dijelu ovog memoranduma na izvjestan dualizam jugoslavenske politike prema Italiji a isto tako i prema Bugarskoj. Čini mi se da su isto tako izrazito primjetljive takve tendencije i u općem vođenju jugoslavenske vanjske politike, kad se promotri sa stanovišta dalje budućnosti — ako se o takvom stanovištu može uopće govoriti u sadašnjem momentu.

39. Prva od tih tendencija proizlazi iz uvjerenja da je sudjelovanje Jugoslavije u ratu na strani saveznika neizbježno i da će do njega doći mnogo prije nego što se vjeruje. To uvjerenje (koje se u krajnje tipičnom obliku našlo u primjedbi jednog Srbina da nijedan rat u kojem Srbija ne bi sudjelovala ne bi bio rat vrijedan spomena) je, kako ja vjerujem, mnogo slabije nego što je bilo ovih posljednjih tjedana. Nije baš najslabiji uzrok toj promjeni i mogućnost koja se pojavila pred Jugoslavijom da će se možda jednog dana naći u ratu s Rusijom, a takva mogućnost obeshrabruje velik broj ljudi. Kako sam naznačio u prvom dijelu ovog memoranduma, bilo je momenata kad je mogućnost zaračivanja s Italijom bila veoma popularna u ovoj zemlji; pa čak niti rat protiv Njemačke — ako se pruži razumna mogućnost uspjeha — ne bi bio nepopularan niti sada niti u budućnosti, osobito ako bude nametnut Jugoslaviji; ali je teško zamisliti uvjete pod kojima bi ova zemlja jedinstveno ustala na oružje protiv Rusije. Pa ipak još uvijek postoji nemali broj ljudi koji vjeruju da će Jugoslavija biti prisiljena da uđe u rat ili zbog toga što će pritisak Nijemaca postati nepodnosiv ili zbog toga što bi nacistički vođe mogli željeti da dođu do još jednog spektakularnog vojnog uspjeha, ili zbog toga što bi saveznici pobjeđivali a onda se Jugoslaviji ne bi isplatilo da bude van događaja. Vjerojatno da ima i onih koji misle da će samo rat moći ujediniti Jugoslaviju.

40. Drugo nastojanje u jugoslavenskoj vanjskoj politici inspirirano je željom za apsolutnom neutralnošću, ako to bude moguće, pa i do kraja rata, za koji ljudi vjeruju i nadaju se da neće dugo potrajati. A to je uvjerenje, smatram, počelo uzimati maha odnedavno u ovoj zemlji, ponajviše poradi unutarnjih poteškoća, a djelomično poradi nedostataka adekvatnog naoružanja modernim oružjem, rezultat čega se mogao ocijeniti u slučaju Poljske, a djelomice još i poradi problema kakvog je predstavljala Rusija. Među onima koji se bore za takvu politiku bez sumnje se nalaze neki od „defetista“ (posebice, kako su mi rekli, u Hrvatskoj) kao i neki koji vjeruju u konačnu pobjedu Njemačke. Ali jako sumnjam da je ta skupina brojna; i samo ako vlada bude sposobna — što još zasada može — da se efektivnije razračuna s njemačkom i boljševističkom propagandom, ne vidim razloga da se poveća broj pristaša bilo koje strane tako dugo dok saveznici budu uspješni čvrsto se držati. Naravno da bi njemački poraz ili uspjeh saveznika vjerojatno proizveo značajnu promjenu među tim ljudima. Oni drugi koji podržavaju ideju o dugoj neutralnosti su oni koji se nadaju da će moći uspostaviti trajno neutralni blok a pod patronatom Italije.

41. Zasad je politika stroge neutralnosti diktirana nesigurnošću koja je uzrokovana unutrašnjom situacijom i unutrašnjim problemima Jugoslavije; ja mislim da se može očekivati da će se jugoslavenska vlada truditi da održi taj stav striktno neutralnosti — tako dugo dok bude dozvoljavao njihov strah od Njemačke — dok će u međuvremenu činiti sve što je u njenoj moći da se osposobe da brane svoju neutralnost. Radit će nenametljivo, baš kao i u prošlosti, na izgradnji neutralnog *bloka* neutralnih zemalja ovog dijela Evrope, iako, čini se, sada manje vjeruju u uspjeh nego prije nekog vremena. Iako sumnjaju da bi Turska mogla imati kvalifikacije da bude učlanjena u *blok*, sada kad se kompromitirala sporazumom s Vel. Britanijom i Francuskom, i iako su skloni negodovanju prema svojoj dominantnijoj poziciji Turaka na Balkanu, koja se već osjeća, ne mogu dozvoliti da započjenu svađu s Turskom kad njena pomoć može jednog dana biti od vitalne važnosti za njih, a isto tako ne mogu se odvojiti od svojih saveznika Balkanske antante.

42. Kako raste vjerovanje da će se moći računati na neutralnost Italije, pod uvjetom da uklone svoje nepovjerenje u nju, a takav je osjećaj još uvijek vrlo snažan u dušama mnogih Jugoslavena, i sigurno ništa manje u duši princa-regenta, vrlo će se vjerojatno zblížiti s njom; a osjetit će se sigurnijim u svoju budućnost ako još uspiju dovesti tursko-talijanske veze u vode prijateljstva i međusobnog povjerenja. Vjerujem da će ih strah od nezadovoljstva Njemačke zadržati od pridruživanja takvom balkanskom *bloku* u kojem bi Turska bila članica; ali bilo bi im mnogo lakše pri duši kad bi Italija zajedno s Turskom preuzela ulogu pokrovitelja. Mnogo će ovisiti o prirodi obveza koje će članice takvog *bloka* biti primorane preuzeti.

43. Što se tiče Rusije, budućnost se ovdje ne može predvidjeti s nikakvom sigurnošću. Priznavanje sovjetske vlade nije lagan korak koji predstoji jugoslavenskoj vladi, osobito ako povlači za sobom neophodnost da se proguta vlastiti ponos i učini prvi korak. K tome, kako sam već naglasio, značajne nepovoljnosti ponovnog uspostavljanja diplomatskih veza treba tražiti u unutarnjem stanovištu. A ipak nemoguće je zamisliti kako se takvo priznavanje može odgadati u nedogled.

44. Što se pak tiče Vel. Britanije i Francuske, u čiju pobjedu vjeruje golemo većina Jugoslavena i u kojoj vide jedini izgled za spas malih zemalja u ovom dijelu Evrope a koje žele da oblikuju svoju sudbinu same na svoj način, jugoslavenska će vlada nastaviti da se nada u njihovo razumijevanje njenih teškoća, a koje im je tako blagonaklono bilo pruženo u prošlom ratu, u svakom slučaju barem od Vel. Britanije, što oni tako toplo cijene. Bit će momenata kada će trebati s njima strogo razgovarati (kao u nedavnom slučaju britanskih rudarskih kompanija u Jugoslaviji), ako budemo željeli sačuvati naše interese unatoč konstantnom pritisku Njemačke. Dosad smo, vjerujem, uspjeli čvrsto se održati u ovoj zemlji, i onoliko koliko se moglo očekivati, pokazujući naše simpatije za jugoslavenske probleme i ne upuštajući se u prigovore. Pa ako budemo pazili da previše ne pokvarimo ovakvo dijete pa i pokazali da znamo upotrijebiti i šibu ako to treba, vjerujem da ćemo uspješno zadržati naklonost i respekt koje nam uvelike ukazuju svi staleži u zemlji. Jugoslaveni, zbog mnogo razloga, nisu ljudi koji olakšavaju da im se pomogne; ako pak mi i Francuzi pronademo načina da uzimamo više jugoslavenskih produkata, pa bilo to kadikad i uz vlastite žrtve, siguran sam da bi ovakav praktičan gest pokazivanja dobre volje donio bogate plodove."

Shone je 27. studenog poslao Halifaxu ovaj izvještaj:

Moj gospodine,

„Prije nekoliko dana dok smo bili pri ručku moja su dva srpska prijatelja, koja ću zvati g. N. i g. M., definirali jugoslavensku vanjsku i unutrašnju politiku na način koji smatram vrijednim zapisivanja. G. N. mi je ponudio opis prve ako mu ja pružim definiranje druge; kad sam prihvatio njegovu ponudu — možda pomalo pre naglo — on je rekao ‚Regent je za Englesku, vlada za Njemačku, a armija za Francusku, narod za Rusiju a nitko za Italiju.‘ Dok sam ja nakon toga razmišljao kako da ispunim svoj dio pogodbe, da to bude spretno i kratko a da opet ne uvrijedi moje goste, g. M. je dao ovu primjedbu: ‚Ne treba pitati našeg domaćina da nam pruži definiciju jugoslavenske unutrašnje politike, jer to možemo i sami. Srpski političari su za Srbiju, hrvatski političari za Hrvatsku, slovenski za Sloveniju, bosanski za Bosnu a crnogorski za Crnu Goru. A svaki od njih radi i za sebe.‘ (Uzdržao sam se da ne postavim očigledno pitanje: ‚A tko je onda za Jugoslaviju i kako da se onda postigne njeno jedinstvo?‘)

2. Takve je oštre definicije potrebno primati uz modifikaciju, pa i ovi primjeri svakako tome podliježu. Ima, međutim, istine u objema. Budući da sam obradio jugoslavensku vanjsku politiku dosta opširno — čak se bojim i preopširno — u svom nedavnom memorandumu koji sam imao čast predati Vašem gospodstvu, moj komentar na ove 4 rečenice, koji bi trebalo da upotpuni opis g. N-a, neće biti opširan. Nitko ne može sumnjati u duboku privrženost princa Pavla Engleskoj, ili pak negirati jaki osjećaj frankofilstva u jugoslavenskoj armiji. A diskutirao sam već u spomenutom memorandumu o osjećanjima Jugoslavena prema Italiji i Rusiji, pa ako je poslovična maksima g. N-a o Italiji više nego istinita, ono što se tiče Rusije samo je polovična istina. Pa ipak su Talijani, koji imaju oštro opažanje u takvim stvarima, brzo shvatili da bi dvojni utjecaj propagande slavenstva i boljševizma mogao rezultirati proširenjem ruskog utjecaja u ovoj zemlji u ovom trenutku kada se Rusija pojavljuje na obzoru kao veličina. Vrijedno je ovdje spomenuti da je jugoslavenskoj štampi bilo dozvoljeno da objavljuje talijanske poruke u kojima Italija izjavljuje da neće mirno prihvatiti takav razvoj situacije, a s time u vezi se ne može zanemariti i slika talijanskog poslanika kako intervjuira patrijarha Srpske pravoslavne crkve, koja je bila reproducirana nedavno u beogradskim novinama.

3. Ipak ja bih se u ovom izvještaju želio više pozabaviti tvrdnjom da je vlada za Njemačku. To je istinito utoliko ukoliko ona poradi neprestanog pritiska Njemačke, nesigurnosti u pogledu Italije i Rusije, udaljenosti Vel. Britanije i Francuske, poradi svojih internih poteškoća i nedostataka naoružanja, ne može slijediti otvorenu politiku simpatiziranja sa saveznicima a upravo je to u sadašnjem konfliktu većina jugoslavenskog naroda željela. Drugim riječima, vlada je više pro-njemačka nego narod, ne radi svojih osjećanja — uz, jasno, jednu ili dvije iznimke — koji bi se razlikovali od osjećanja većine svojih sunarodnjaka, nego zato što su bili svjesniji opasnosti kakvu je predstavljala zasada još nepobijeđena Njemačka i strašnog pritiska koji je ona mogla izvršiti na ovu zemlju. Jedna od onih iznimaka je vrlo važna ličnost — jugoslavenski ministar vanjskih

poslova.¹⁷ Moglo bi se reći da postoji još jedna uobičajena verzija te tvrdnje a koja glasi „Ministar vanjskih poslova je za Njemačku”; a to je svakako vjerodostojnije.

4. Činjenica je na žalost da je g. Cincar-Marković pokazao snažno divljenje g. Hitleru i drugim nacističkim vođama u vrijeme dok je boravio u Berlinu kao jugoslavenski poslanik. On je, mislim, proveo u Engleskoj svega nekoliko dana, i to kao mlađi član jugoslavenske diplomatske delegacije; pa iako je mnogo češće i dulje boravio u Francuskoj, čini se da su povoljne impresije, koje je vjerojatno stekao u posjetima, uvelike izbljedjele pored sjaja dojmova iz Berlina. Njemu je, naravno, bilo dodijeljeno to mjesto da bi smirio njemačku vladu, ali ja smatram, i da bi poslužio — ako smijem upotrijebiti takav izraz — kao odbojnik za stalne udare njemačkog pritiska. Bojim se, međutim, da su njegove sposobnosti popuštanja, kad je riječ o Njemačkoj, mnogo veće nego njegove sposobnosti otpora. No budući da vanjskom politikom Jugoslavije upravlja princ-regent, koji je potpuno svjestan naklonosti koje g. Cincar-Marković gaji, efekat stava njegove ekscelencije prema Njemačkoj, koji je inspiriran izmiješanim osjećajima straha i divljenja, ograničen je. Ali i unutar takvog ograničenja nije beznačajan.

5. Postoje druga dva faktora koji, kad ih se kombinira, navode na to da se prekomjerno vjeruje da je jugoslavenska vlada naklonjena Njemačkoj, i to ne samo na izgled. Prvi je podmitljivost a drugi slabost. Ne želim diskutirati o prvome; dovoljno će biti ako kažem da su čak i stariji činovnici u službi vlade slabo plaćeni; a Nijemci su brzo iskoristili to stanje stvari. Nitko, tko je živio barem neko vrijeme u ovoj zemlji, nije mogao a da ne primijeti tu činjenicu; a čini se na žalost da je to nepopravljivo zlo državnog sistema. Uzroke slabosti, sadašnje vlade treba tražiti, barem ja tako vjerujem, u ličnosti predsjednika vlade.¹⁸ On je ljubazan čovjek, a oni koji ga poznaju bolje nego ja, potvrđuju njegove simpatije za saveznike. Ali on je u biti lakouman. I upravo je iz toga razloga i bio izvrsno pogodna ličnost — a tako sam već i u ono vrijeme pisao — za sklapanje sporazuma s hrvatskim vođama. On je, možda, i bio najbolji izbor za čovjeka koji bi imao upravljati unutarnjom politikom ali sve to do trenu kad su bili izrađeni načini na osnovi kojih je sporazum trebalo izvršavati. A netko tko ga dobro poznaje rekao mi je prije nekoliko dana da je upitao g. Cvetkovića je li on zaista predsjednik vlade. Na takvo ga je pitanje navela činjenica, sasvim očevidna, da se osjećao žalostan nedostatak koordinacije i kontrole nad aktivnostima raznih vladinih odjela. Pa i mi smo imali sami primjer tog nedostatka u aferi s rudarskim kompanijama, kad se dozvolilo vojnim vlastima i Narodnoj banci da postupaju onako kako su oni željeli, usprkos tome što su mnogi članovi vlade shvatili da je način vođenja poslova, koji su prihvatili, neprikladan a neki ministri shvatili i da to poslovanje može dovesti i do teških problema s Vel. Britanijom i Francuskom.¹⁹ Pa i sada o tome pitanju ostaje problem da li će vlada uspjeti da se provede u djelo kompromis

¹⁷ Riječ je o Aleksandru Cincar-Markoviću koji je prije ulaska u Cvetkovićevu vladu u veljači 1939. bio poslanik u Berlinu.

¹⁸ Riječ je o Dragiši Cvetkoviću.

¹⁹ U zamjenu za naoružanje, jugoslavenska vlada obvezala se na povećanje isporuke olova i cinka Njemačkoj. Da bi te količine osigurala, vlada je poduzimala mjere radi razdiobe proizvodnje rudnika u Boru i Trepći, koji su bili pod kontrolom francuskog i britanskog kapitala. Te su mjere izazvale negodovanje u Londonu i Parizu.

koji bi bio prihvatljiv za Vel. Britaniju i Francusku. Već sam imao dokaza da su naponi Njemačke da spriječi predstojeće pregovore između Jugoslavije, Francuske i nas uvelike započeli; i nimalo ne sumnjam da će g. Cincar-Marković uraditi upravo ono što se u takvim prilikama od njega očekuje.

6. Mislim da ne može biti govora o tome da Jugoslavija ulazi u kritični period svoga postojanja. Ovog trenutka je na tapetu unutrašnja politika, jer svi shvaćaju da u sadašnjoj međunarodnoj situaciji, jedna Jugoslavija koja ne može pokazati vanjskom svijetu barem naoko jedinstvo ima malo izgleda da preživi. Ima, na žalost, i previše istine u g. M.-ovim zamjerkama jugoslavenskim političarima zbog uskogrudnosti i sebičnih interesa; ali moje je mišljenje da će oni sasvim sigurno uspjeti, čak i sada, nadvladati sami svoje sklonosti i posvetiti se interesima zemlje u cjelini. Posljednjih je dana bilo mnogo govora o razmiricama i mogućim promjenama u kabinetu, iako se sve u svemu čini da se očekuje da će sadašnji kabinet nastaviti voditi poslove — s tek neznatnim promjenama — sve do nakon izbora. Ali ako i kad se nađe rješenje unutrašnjih problema — a možda čak i prije — postaviti će se kao najvažniji problem da li nastaviti s ustupcima Njemačkoj ili joj pružiti veći otpor.²⁰

²⁰ F. O. 371, f-23885, R 10876.

U popratnom pismu koje je uputio Philipu Nicholšu, funkcioneru u Foreign Officeu, Shone je o memorandumu pisao između ostalog: »Ipak smatram da ga je potrebno poslati, pa i radi toga, što zbog pritiska u redovnom poslu i stalnih promjena uvjeta, nije uvijek bilo moguće njegov sadržaj zabilježiti u periodičnim izvještajima. (Ja sam označio prvi dio memoranduma 'povjerljivo', jer sadrži povremene aluzije na stvari koje se spominjalo samo u privatnoj ili čak tajnoj korespondenciji.)

Uz to što taj memorandum ima vjerojatno neku opću korist, mojem bivšem poslaniku i meni činilo se da bi moglo biti korisno da novi poslanik dobije što cjelovitiju i suvremenu sliku o ovdašnjim događajima i tendencijama, mada tko zna da li će još uvijek biti aktualan dok on stigne.

Konačno, nadam se da će moći poslužiti umjesto godišnjeg izvještaja; jer pomalo se bojim da u sadašnjim (a kako se čini i budućim) uvjetima rada na ovom mjestu, nećemo moći napisati drugi. Neugodno se sjećam koliko sam otprilike vremena proveo pišući moj dio prošlogodišnjeg izvještaja; bilo je to nešto više od 140 sati — i to ponajviše noćnoga rada i za vrijeme vikenda. A siguran sam da ni doprinos Petera Garrana [službenik britanskog poslanstva u Beogradu — Lj. B.] nije gotovo ništa zastajao za mojim. Uvjeti su nam posla sada takvi da ne vjerujem da bismo i uz najbolju volju bili u mogućnosti da održimo korak s dnevnim poslom a istodobno pišemo godišnji izvještaj« (Isto, 5. XI 1939).

Zahvaljujući se na pismu, Nichols je, između ostalog, pisao Shoneu: »Memorandum će nam biti od velike važnosti posebno njegov dio o stavu Jugoslavije prema Rusiji kao i općim tendencijama i kretanjima jugoslavenske politike nakon početka rata. Tiskamo memorandum i Tvoj popratni izvještaj sa specijalnim listićem koji govori o njegovoj posebno povjerljivoj prirodi. Isto tako šaljemo kopiju Campbellu u Pariz, jer sam siguran da bi je on želio pročitati prije nego što pođe za Beograd« (Isto, 24. XI 1939).